

МЕТОДОЛОГІЯ. ІСТОРІОГРАФІЯ. ДЖЕРЕЛОЗНАВСТВО

УДК 355.43:355.311.2(477) “1943 – 2017”

© *Володимир КИДОНЬ*

ІСТОРІОГРАФІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ КИЇВСЬКОЇ НАСТУПАЛЬНОЇ ОПЕРАЦІЇ 1943 р. У ПРАЦЯХ ВІТЧИЗНЯНИХ ТА ЗАРУБІЖНИХ АВТОРІВ

Здійснено аналіз сучасного стану наукової розробки історіографії проблематики Київської наступальної операції 1943 р. з акцентом на існуючі тенденції та дискусійні питання.

Ключові слова: *Київська наступальна операція, історіографічні дослідження, 1943 р.*

Серед історичних подій воєнного лихоліття, які мали стратегічне значення і вплинули на хід радянсько-німецької війни в цілому, важливе місце належить битві за Дніпро та її головному складникові – Київській наступальній операції.

Історична наука від середини ХХ – початку ХХІ ст. акумулює значний пласт різноманітної наукової, мемуарної та публіцистичної літератури, яка розкриває певні аспекти бойових дій проти нацистських окупантів, оволодіння радянськими військами столицею України та захоплення стратегічного плацдарму на Правобережжі. У тисячах робіт загального характеру Київська наступальна операція розглядається побіжно, у контексті інших подій, явищ та процесів Другої світової війни, і лише десятки історичних студій безпосередньо присвячені боротьбі за Київ у 1943 р. Однак слід відзначити, що дослідження проблеми передбачає доволі широке поле для різних інтерпретацій. Особливо це стосується загальної оцінки місця Київської наступальної операції (3–13.11.1943) у складі Київської стратегічної наступальної операції та її ролі в подальшому наступі Червоної армії на Правобережній Україні. У сучасній літературі панують різні думки щодо радянського воєнного мистецтва, місця Київської оборонної операції 1943 р., «ціни» визволення столиці – людських утрат. Цим коло проблемних питань не обмежується.

Така історіографічна ситуація спонукає до ретельного вивчення наукових праць із означеної проблематики, здійснення їх порівняльного аналізу, перевірки повноти та достовірності наукових положень з метою виявлення та визначення нових перспективних напрямів роботи, формулювання актуальних

завдань дослідження динамічних військових подій 1943 р. на київському напрямі та оптимізації шляхів вирішення цих завдань.

Оцінка стану наукової розробки теми «Київська наступальна операція (3–13.11.1943): історіографія» – складне і водночас просте завдання нашого історіографічного дослідження.

Складність його полягає в тому, що кардинально розширилося проблемне поле сучасної історіографічної науки. Воно охоплює не тільки історичне знання про історію, а й історіографічне знання про історичне знання. Нині в типовому й видовому плані історіографія поділяється на кілька категорій, зокрема проблемно-тематичну, біоісторіографічну (персонологічну), інституційно-організаційну (установи, товариства, інституції, часописи та ін.), предметну чи інституційно-структурну; за формальними (дисциплінарно-галузева структура) та неформальними (напрями, школи, течії, гуртки тощо) ознаками – на регіональну (обласну, краєзнавчу) та культурологію історіографії, історію історіографії (історію історії історичної науки) та ін. [1].

Однак праць щодо аналізованого питання практично немає. Ця обставина, з одного боку, актуалізує роботу дослідника-історіографа Київської наступальної операції, а з другого – покладає відповідальність за результати історіографічного аналізу, оскільки він здійснюється вперше.

На думку вітчизняного дослідника історичної науки В. Стецкевича, історіографічні аналізи не є популярними в науковій практиці істориків, а сама історіографія як галузь пізнання не перебуває на передових позиціях історичної науки. Зазвичай науковці обирають інші дослідницькі напрями й жанри, а не джерелознавчі, теоретико-методологічні та історіографічні, тому історіографічних праць в Україні небагато [2]. Це стосується як досліджень, що охоплюють узагальнену історію України в роки Другої світової війни, так і тих, які присвячені безпосередньо проблемі дослідження військової оперативної спадщини.

Зауважимо, що історіографія – це сукупність досліджень наукової літератури, присвячених певній добі, періоду, проблемі, події, регіону чи країні, однак що стосується історії воєнно-історичного дослідження операції, проведеної військами 1-го Українського фронту в листопаді 1943 р., маємо лише дві історіографічні розвідки В. Сімперовича [3]. Автор оприлюднив їх на Міжнародній науковій конференції «Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги)», що відбулася в м. Києві 27 квітня 2010 р., та на Всеукраїнській науковій конференції «Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників» (м. Київ, 31 жовтня 2013 р.) [4; 5].

У згаданих статтях В. Сімперович доволі чітко, як для наукових робіт такого штибу, окреслив історіографічну проблематику боротьби за Київ у 1943 р. Автор проаналізував понад сто наукових, науково-популярних, мемуарних історіографічних джерел та публікацій газетного формату. Науковець чесно звітує про те, що за результатами дослідження постало більше запитань, аніж дано відповідей. Зокрема, на думку дослідника, з-поміж найбільш спірних питань – місце

Київської наступальної операції серед військових операцій радянсько-німецької війни. Що це – військова авантюра чи зразок військового мистецтва? Ці аспекти досить складно піддаються інтерпретації та однозначній оцінці. Формат публікації не дав можливості досліднику розгорнути окреслені напрями, долучити іноземні історіографічні джерела, використати спеціальну воєнно-історичну літературу, а також перевірити повноту та достовірність опрацьованих матеріалів із залученням архівних джерел тощо.

Крім того, аналіз наукових досліджень історіографії Київської наступальної операції зобов'язує нас до залучення історіографічних праць іншої тематики, які певною мірою торкаються означеного питання. Вони або мають узагальнюючий характер, або обмежуються загальними аспектами з вузького кола питань, які знайшли відображення в окремих розділах фундаментальних історичних праць, монографій, дисертацій і наукових статей, присвячених різноманітним проблемам Другої світової війни.

Передусім це історіографічні роботи військових істориків із проблематики історії війн та воєнного мистецтва. Спочатку ці дослідження з'являлися у формі наукових статей, згодом були опрацьовані роботи монографічного плану [6]. Авторський колектив «Очерков советской военной историографии» (1974) поставив за мету осмислити все, що зробила воєнно-історична наука за станом на середину 70-х рр. ХХ ст., установити ступінь вивчення найважливіших періодів воєнної історії, виявити недостатньо висвітлені питання, визначити найбільш актуальні напрями подальших досліджень [7]. Вони зосередили увагу на історії розвитку радянського воєнного будівництва, воєнно-теоретичної думки, історіографії Великої вітчизняної війни. Увесь радянський період розвитку історичної науки охоплює робота Р. Португальського «Историография советского военного искусства в годы Великой Отечественной войны» (1993), присвячена аналізу праць щодо питання радянського воєнного мистецтва в період Великої вітчизняної війни [8]. Утім, результати цих історіографічних досліджень можна використати для розкриття предмета нашого дослідження лише опосередковано.

У 1987 р. вийшла додаткова книга до 10-томної історії УРСР (російською мовою) під назвою «Историография истории Украинской ССР», яка завершила масштабний історіографічний проект з історії України. У главі VIII «Историографии истории Украинской ССР периода Великой Отечественной войны» окремий пункт присвячувався науковій літературі про дії радянських Збройних сил в Україні. У підсумку наукового доробку щодо перебігу бойових дій на теренах України в 1941–1944 р. дослідники зробили некоректний висновок про те, що радянська історична наука успішно вирішила кардинальні воєнно-історичні проблеми, пов'язані з Другою світовою війною. Вона повною мірою висвітлила найважливіші події війни на території УРСР [9, 365]. Хибність таких тверджень найближчим часом продемонстрував сам розвиток історичної науки.

Наш особливий інтерес викликають історіографічні дослідження авторів, які прагнули донести науковій спільноті та громадськості об'єктивні

оцінки місця та ролі України, а також її громадян у горнилі Другої світової війни.

У 1997 р. побачила світ робота знаних вітчизняних істориків І. Муковського та О. Лисенка «Звитяга і жертвовність: Українці на фронтах Другої світової війни». Дослідженню передував ґрунтовний історіографічний огляд з означеної проблеми [10, 4–26]. Автори зазначили, що спроби відтворити мужність і героїзм воїнів-українців у боротьбі із загарбниками були зроблені ще в роки війни. Дослідники систематизували науковий доробок істориків радянського часу за етапами, виділивши новітній період вітчизняної історіографії. Окремо розглядаються роботи німецьких та англо-американських науковців, однак через попередньо визначену тематику історіографічного огляду Київська наступальна операція не виділяється як окреме питання.

У 2000 р. був опублікований завершальний том історико-меморіального серіалу «Книга Пам'яті України». Довкола Головної та обласних редакційних колегій «Книги Пам'яті» згуртувалися не лише відомі науковці, а й численні ентузіасти своєї справи, що дозволило підготувати понад 250 томів з інформацією про загиблих співвітчизників, хід бойових дій, характер окупаційного режиму, наслідки війни в кожному регіоні України. Военну історіографію України до цього видання склав видатний український історіограф В. Стецкевич [11, 631 – 662]. Також дослідник опрацював історіографічний підрозділ до новітнього видання Інституту історії України НАН України «Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття» [12, 43 – 82].

Важливий науковий результат дослідників І. Муковського, О. Лисенка, В. Стецкевича – періодизація історіографічного процесу проблем історії України періоду Другої світової війни. Позиції науковців схожі. Як зазначалося вище, перший історіографічний період охоплює праці, що започаткували дослідження бойових дій в Україні, підготували підґрунтя для подальших розвідок, заклали доволі потужну фактологічну базу. Сучасні українські «історики історії» радянську історіографію розглядають як потік, у який входили певні напрями, школи, періоди та етапи. Останні зумовлювалися політичною кон'юнктурою, зміною політичного керівництва в умовах радянської дійсності. Зрештою усталася доволі традиційна схема історіографічних періодів у розрізі основних суспільно-політичних епох буття СРСР: історіографія в умовах воєнної дійсності, першого повоєнного десятиліття, хрущовської «відлиги» (50-ті – середина 60-х рр.), доби «застою» (60-ті-80-ті рр.) та «перебудови» (початок 80-х рр. – 1991 р.). На кожному з цих етапів відбувалися притаманні лише їм трансформації в історичній науці, санкціоновані ідеологічними настановами партійного радянського керівництва. Однак особливих змін в історіографічному процесі, пов'язаному з культом «Великої Перемоги», не відбувалося.

Радянські воєнні історики розробили низку аналітичних праць, у яких досить об'єктивно і прагматично висвітлювався хід бойових дій. Однак ці роботи мали обмежений характер і були недоступні навіть для більшості науковців.

Історіографічну розвідку в це, невідоме широкому загалу, поле воєнно-історичних досліджень здійснив вітчизняний воєнний історик В. Грицюк [13]. Він поставив собі за мету висвітлити попередні таємні публікації, у яких безпосередньо розглядаються питання підготовки і проведення операцій радянських військ на теренах України та розвитку воєнного мистецтва в період Другої світової війни.

Знаковою роботою вітчизняної воєнної історії стала дисертація С. Сидорова, присвячена проблемі дослідження історіографії радянського воєнного мистецтва [14; 15]. Результати монографічного дослідження дають науковцям можливість ознайомитися з упорядкованою системою поглядів на радянське воєнне мистецтво у Другій світовій війні. Ці історіографічні проблеми опосередковано торкаються і питань історіографії Київської наступальної операції, окреслюючи їхній загальний план [16; 17; 18].

Дослідженню історії створення наукової історичної бази щодо бойових дій та вигнання нацистських окупаційних військ зі столиці України в 1943 р. на емпіричному рівні – пошуку та систематизації джерел і літератури – значно посприяли бібліографічні довідники з тематики Другої світової війни, опрацьовані в радянський час [19; 20; 21; 22; 23].

Певним підсумком став бібліографічний довідник із воєнного мистецтва в радянсько-німецькій війні, опрацьований у Військовій академії імені М.В. Фрунзе. У трьохтомній праці відібрано та систематизовано понад 11 тис. публікацій закритого та відкритого характеру, що були доступні укладачам на початку 80-х рр. минулого століття, з проблем розвитку радянського військового мистецтва у Другій світовій війні. У заключній частині бібліографічного збірника надано ключі для пошуку літератури за запитом дослідника. Узнявши за основу бібліографічний довідник, ми відібрали сотні історіографічних джерел, які прямо або опосередковано стосуються Київської наступальної операції [24].

Робота сучасного дослідника неможлива без використання електронних бібліографічних довідників. До найбільш фахово опрацьованих бібліографічних баз у вітчизняному інформаційному просторі, на нашу думку, можна зарахувати каталоги Національної бібліотеки України ім. В.І. Вернадського [25].

Дослідницькі історіографічні розвідки виразно простежуються в дисертаціях, що зумовлено вимогами до наукових праць такого формату. У кожній дисертаційній роботі є історіографічний підрозділ. Аналіз тематичного спектра дисертаційних проєктів, присвячених дослідженню питань радянсько-німецького протистояння на теренах України у Другій світовій війні, охоплює широке коло питань. Найбільш наблизився до розгляду історіографії Київської наступальної операції військовий історик О. Остапчук у роботі «Противітряна оборона військ 1-го Українського фронту в операціях з визволення України» [26]. Загальних питань воєнного мистецтва щодо підготовки і ведення операцій торкалися у своїх роботах І. Репін, Б. Ратніков та С. Хлонь [27; 28; 29]. Особливості застосування видів і родів військ, їхнього всебічного забезпечення, питання мобілізації до лав діючої армії розглядаються в роботах А. Сало,

В. Заборовського, Л. Рибченко, В. Колечкіна [30; 31; 32; 33]. Незважаючи на те, що в цих дисертаціях події листопада 1943 р. у районі Києва безпосередньо не розглядалися, значна частина задіяної літератури певною мірою стосується історіографії Київської наступальної операції. Зрозуміло, що автори цих праць не мали на меті з'ясувати становлення і розвиток історіографії боїв на київському напрямі. Акцентують вони винятково на оцінці історіографічних надбань у розрізі тих завдань, що стояли перед дослідниками. Однак зазначені та подібні до них розвідки можна розглядати як підготовчі до вивчення розглядуваної теми.

Безумовний інтерес для автора становлять біоісторіографічні дослідження підрозділів дисертацій, присвячених історичним особистостям, які керували військами фронтових та армійських об'єднань під час Київської наступальної операції. Це, зокрема біографічні дослідження про генералів М. Ватутіна (у листопаді 1943 р. – командувач 1-го Українського фронту) та І. Черняхівського (у листопаді 1943 р. – командувач 60-ї армії) [34; 35]. У нашому випадку заслуговують на увагу наукові здобутки дисертантів, які безпосередньо пов'язані з історіографією підготовки і проведення операцій на київському напрямі в 1943 р.

У вирі воєнних подій німецько-радянської війни важливим був духовний фактор, тому що перемоги та поразки кожної зі сторін значною мірою створювалися на ідеологічному фронті. Історіографічний огляд цієї проблематики здійснив, на жаль, уже покійний дослідник Валерій Шайкан, для якого характерні широкі наукові екстраполяції [36, 23 – 40]. Однак через певні причини він не виділяв у окремий сегмент питання саме визволення Києва.

Уже згадані автори О. Лисенко, В. Сімперович, В. Грицюк, В. Стецкевич, а також М. Головка, О. Марущенко, І. Патриляк та М. Боровик останнім часом акцентують увагу на новітньому періоді в розвитку вітчизняної історіографії з проблеми України у Другій світовій війні [37; 38; 39; 40; 41; 42, 43; 44; 45; 46; 47, 83 – 84; 48, 10 – 20]. На думку В. Стецкевича, ми «маємо величезний науковий доробок з історії України в добу війни, але історіографічно він не розроблений і на десять відсотків». Автор продовжує: «І це – незаперечний факт. Як незаперечним і доконаним є й таке: суто наукова картина історії України в добу війни порівняно з радянською добою радикально змінилася; при цьому йдеться головне про концептуальні зміни і нові теоретико-методологічні засади досягнення» [49, 44].

Такої самої думки дотримуються І. Патриляк та М. Боровик, які мають новий концептуальний погляд на роль і місце України у Другій світовій війні. У проведеному ними короткому історіографічному огляді переконливо доводиться, що проблема історії України періоду Другої світової війни довго залишалася малодослідженою у вітчизняній історіографії. Такий невеликий схематичний огляд історіографії не висвітлив усіх існуючих концепцій, досліджуваних проблем і тематик з історії Другої світової війни, якими займається сучасна українська історична наука. Не висвітлені в ньому й питання відображення історичною

наукою боротьби за Київ у 1943 р. Однак навіть такий попередній аналіз окремих праць вітчизняних учених, присвячених історії Другої світової війни, дає право стверджувати, що сучасна українська історіографія піднялася на якісно новий рівень, охопила своїм зацікавленням раніше не досліджувані аспекти, залучила до наукового обігу сотні тисяч нових архівних документів, статистичних джерел, спогадів, листів, щоденників, періодичних видань. Позитивна динаміка в розвитку української історіографії дає змогу сподіватися на поступове формування цілісної концепції історії України періоду Другої світової війни, на відновлення історичної правди [48, 10 – 20].

Спробу дати історіографічну оцінку доробку англомовних істориків здійснив Е. Хасан у дисертації «Англо-американская историография боевых действий на Восточном фронте (1941 – 1945 гг.)». На основі проведеного аналізу інформаційних джерел щодо англо-американської історіографії бойових дій на Східному фронті в 1941 – 1945 рр. дисертант стверджує, що вони не мають комплексного, цілісного характеру, присвячені дослідженню лише окремих аспектів теми, мають нерідко поверховий характер і містять іноді суперечливі положення і висновки, в яких ігнорується глибина історичного підґрунтя процесів. Об'єктивний аналіз усього комплексу численних публікацій свідчить, що визначальною рисою англо-американської історіографії бойових дій на Східному фронті в 1941 – 1945 рр. є різноманітність позицій авторів щодо оцінки масштабів та інтенсивності бойових операцій Червоної армії, а отже, і внеску СРСР у загальну справу перемоги над ворогом народів країн антинацистської коаліції. «Український фактор» у роботах англомовних авторів розглядається лише в загальному контексті війни [50].

Власні погляди на англомовну історіографію подій на Східному фронті позиціонував американський військовий історик, один із кращих фахівців у питаннях радянського воєнного мистецтва періоду Другої світової війни полковник Девід Гланц. У статті «Східний фронт. Історіографія до середини 90-х рр.» автор безапеляційно стверджує про те, що Східний фронт був «не нашою війною». Маси військ, які здобували перемогу, залишаються для англомовного читача безликими, що є характерним для англомовної історичної літератури [51]. Природно, що в цій статті про обставини боротьби за Київ у 1943 р. окремо не йдеться.

У минулі десятиліття багато радянських, а потім російських істориків досліджували німецьку історіографію про період Другої світової війни. На цю тему написано багато наукових праць, статей в історичних журналах, було немало публікацій у пресі. Синтетичний характер має монографія А. Мерцалова «Великая Отечественная война в историографии ФРГ», у якій наприкінці 80-х рр. минулого століття узагальнені погляди радянських істориків щодо питань аналізу німецької історіографії [52]. Дослідник максимально залучив німецькомовні історіографічні джерела та зробив спробу проаналізувати праці німецьких авторів, розширити наукові знання про основні оцінки боротьби на

радянсько-німецькому фронті. Правда, монографіям А.Н. Мерцалова, як і інших роботах авторів радянського часу, притаманна політична заангажованість, у них проявляється неодмінне прагнення виступати в якості борців «проти буржуазних фальсифікаторів історії», часто не на користь об'єктивності тієї чи іншої точки зору своїх західних колег-істориків.

Продовжує цю радянську традицію й сучасна російська історична наука. Відповідно до Розпорядження президента Російської Федерації В. Путіна в 2015 р. завершилася робота над 12-томним виданням «Великая Отечественная война 1941 – 1945 годов». У томі першому цієї праці викладені концептуальні положення та погляди «путінської» історичної науки на події Великої вітчизняної війни [53]. Основний базис історіографічного розділу – боротьба з «фальсифікаторами історії» та недопущення спроб перегляду історичних постулатів. Стосовно тематики бойових дій в Україні у ході радянсько-німецької війни спостерігається тенденція в сучасній російській історіографії щодо замовчування та «затінення» українського напрямку.

На відміну від російських істориків, вітчизняні науковці працюють у тісному контакті з європейськими колегами. Зокрема це простежується в історіографічних нотатках М. Дубик [54]. Однак нами не виявлено історіографічних праць європейських істориків, у поле зору яких потрапила Київська операція радянських військ 1943 р.

Отже, проведений у нашій дослідницькій розвідці науковий пошук історіографічних праць із проблематики Київської наступальної операції 1943 р. дає підстави стверджувати, що роботи науковців мають переважно загальний характер. Спроба систематизувати здобуті знання з означених питань зроблена лише у двох статтях В. Сімперовича, однак формат цих наукових розвідок не дав можливості науковцю всебічно проаналізувати складні та суперечливі питання предмета дослідження. Разом із тим потреби сучасної історичної науки свідчать про необхідність здійснення глибокого історіографічного дослідження вигнання нацистських окупантів із Києва в 1943 р.

Джерела та література:

1. Ясь О.В. *Історіографія, як термін* // *Енциклопедія історії України: у 10 т. / редкол.: В.А. Смолій (голова) та ін.; Інститут історії України НАН України. – К.: Наук. думка, 2005. – Т. 3: Е – Й. – С. 584.*
2. *Стецкевич В.В. Українське історіописання війни 1941 – 1945 рр.: деякі аспекти осягнення* / В.В. Стецкевич // *Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 квітня 2010 р.). – К., 2011. – С. 43 – 49.*
3. *Нечкина М.В. История истории (Некоторые методологические вопросы истории исторической науки)* / М.В. Нечкина // *История и историки. Историография истории СССР: Сборник статей. – М.: Наука, 1965. – С. 6 – 26.*
4. *Сімперович В. Битва за Дніпро та визволення Києва: історіографічний аспект* / В. Сімперович // *Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації*

- (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 квітня 2010 р.). – К., 2011. – С. 292 – 302.
5. Сімперович В.М. Київська визвольна епопея: історіографічний аспект / В.М. Сімперович // Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Зб. наук. праць / Всеукраїнська наукова конференція (м. Київ, 31 жовтня 2013 р.). – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 266 – 275.
 6. Грылев А. Советская военная историография в годы Великой Отечественной войны и послевоенный период / А Грылев // Военно-исторический журнал. – 1968. – № 1. – С. 90 – 100; № 3. – С. 77 – 89.
 7. Очерки советской военной историографии. – М.: Воениздат, 1974. – 415 с.
 8. Португальский Р.М. Историография советского военного искусства в годы Великой Отечественной войны. – М.: ВАФ, 1993. – 91 с.
 9. Историография истории Украинской ССР. – К.: Наукова думка, 1987. – 556 с.
 10. Муковський І.Т. Звитяга і жертовність: Українці на фронтах Другої світової війни / І.Т. Муковський, О.Є. Лисенко. – К.: Пошуково-вид. агентство «Книга пам'яті України», 1996. – 568 с.
 11. Безсмертя. Книга Пам'яті України 1941 – 1945. – К.: Пошуково-видавниче агентство «Книга Пам'яті України», 2000. – 944 с.
 12. Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси: [у 2 кн.] / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – К.: Наукова думка, 2010. – Книга перша / [А. Айсфельд, О. Лисенко, В. Грицюк та ін.]. – 2011. – 735 с.
 13. Грицюк В.М. Праці радянських воєнних істориків закритого характеру щодо аналізу воєнних дій на теренах України часів Другої світової війни / В.М. Грицюк // Сторінки воєнної історії України: Збірник наукових статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип. 12. – С. 25 – 30.
 14. Сидоров С.В. Радянське воєнне мистецтво: історіографія: Дис. ... д.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2006. – 624 с.
 15. Сидоров С.В. Радянське воєнне мистецтво: історіографія: Автореф. дис. ... д.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2006. – 40 с.
 16. Сидоров С.В. Радянське воєнне мистецтво (1918 – 1991 рр.): історіографічний нарис / С.В. Сидоров. – К.: НАОУ, 2006. – 564 с.
 17. Сидоров С.В. Щодо методики кількісного аналізу бойового досвіду у військовій історіографії Великої Вітчизняної війни / С.В. Сидоров // Труды академії. – 2003. – № 42. – С. 296 – 298.
 18. Сидоров С.В. Стратегічний огляд Другої світової війни / С.В. Сидоров // Історія війн і воєнного мистецтва. – К.: НАОУ, 2003. – С. 72 – 100.
 19. Аннотированный справочник-указатель военной литературы, изданной Генеральным штабом, главными штабами, штабами родов войск и специальных войск, главными и центральными управлениями министерства обороны за период 1941 – 1951 гг. В 2-х ч. – М.: Воениздат, Ч.1. – 1951. – 276 с.; Ч. 2. 1953. – 192 с.
 20. Библиографический указатель литературы с ограниченным грифом по операциям Великой Отечественной войны 1941 – 1945 гг. – М.: ВАФ, 1951. – 377 с.
 21. Великая Отечественная война Советского Союза (1941 – 1945 гг.). Библиография советской исторической литературы за 1946 – 1959 гг. Составитель Г.А. Куманев. – М.: АН СССР, 1960. – 137 с.
 22. СССР в период Великой Отечественной войны (1941 – 1945 гг.). Указатель диссертаций и авторефератов / Составители: Г.А. Куманев, Ю.К. Стрижков, В.Б. Тельпуховский. – М.: АН СССР, 1961. – 42 с.

23. Указатель докторских и кандидатских диссертаций, защищенных в 1991 – 2000 гг. – М.: Ин-т воен. истории МО РФ, 2002. – 36 с.
24. Советское военное искусство в Великой Отечественной войне 1941 – 1945 гг. Указатель литературы: В 3 ч. / Военная академия им. М.В. Фрунзе. – Часть 1. – М.: Изд-во академии, 1980. – 704 с.; Часть 2. – М.: Изд-во академии, 1981. – 722 с.; Часть 3: Вспомогательные указатели. – М.: Изд-во академии, 1985. – 250 с.
25. Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського [електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.nbuv.gov.ua>.
26. Остапчук О. П. Протиповітряна оборона військ 1-го Українського фронту в операціях з визволення України: Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2012. – 197 с.
27. Репін І.В. Східно-Карпатська операція та приєднання Закарпаття до СРСР (вересень 1944 – червень 1945 рр.): Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – Львів, 2007. – 187 с.
28. Ратніков Б.М. Морські десантні операції в Криму (1941 – 1943 рр.): Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2010. – 210 с.
29. Хлонь С.Є. Проскурівсько-Чернівецька наступальна операція військ 1-го Українського фронту (4 березня – 17 квітня 1944 р.): Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2012. – 209 с.
30. Заборовський В.В. Організація та бойове застосування винищувальної авіації Військово-Повітряних Сил Радянського Союзу та Німеччини 1940 – 1945 рр.: Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2004. – 180 с.
31. Рибченко Л.В. Радянські військові мобілізації 1943 р. на території Лівобережної України: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. – К., 2010. – 16 с.
32. Сало А.Я. Застосування військ (сил) в операції на оточення (за досвідом Корсунь-Шевченківської операції 1944 р.): Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2005. – 205 с.
33. Колечкін В.П. Боротьба за панування в повітрі на Правобережній Україні в період 23.12.1943 – 28.02.1944: Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2006. – 180 с.
34. Бобров З.Л. Н.Ф. Ватутин – видаючийся полководець Великої Отечественной війни: автореф. дис. ... канд. іст. наук / Киевский ун-т марксизма-ленинизма. – К., 1953. – 13 с.
35. Филь О.М. Життєвий шлях та військова діяльність І.Д. Черняхівського (1907 – 1945 рр.): Дис. ... к.і.н. за спец. 07.00.01 – історія України. – К., 2007. – 180 с.
36. Шайкан В.О. Ідеологічна боротьба в Україні періоду Другої світової війни 1939 – 1945 рр. – Кривий Ріг: Діоніс, 2010. – 436 с.
37. Лисенко О. Є. Битва за Дніпро як об'єкт історіописання / О. Є. Лисенко // Битва за Дніпро. До 70-річчя визволення Києва від нацистських загарбників: Зб. наук. праць / Всеукраїнська наукова конференція (м. Київ, 31 жовтня 2013 р.). – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – С. 283 – 194.
38. Лисенко О. Є. Дослідження історії Другої світової війни як науковий і суспільний феномен / О. Є. Лисенко // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 квітня 2010 р.). – К., 2011. – С. 18 – 24.
39. Лисенко О.Є. Друга світова війна як предмет наукових досліджень та феномен історичної пам'яті // Український історичний журнал. – 2004. – № 5. – С. 3 – 17.

40. Лисенко О.Є. Тематика Другої світової війни на сторінках «Українського історичного журналу»: історіографічна ретроспектива на суспільно-політичному тлі // Український історичний журнал. – 2007. – № 6. – С. 119 – 142.
41. Лисенко О. Є. Історіописання Другої світової війни як самостійна субдисципліна / О.Є. Лисенко // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси: [у 2 кн.] / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – Книга перша. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 9 – 82.
42. Сімперович В. Визволення України в сучасній вітчизняній історіографії / В. Сімперович // Боротьба за Україну в 1943 – 1944 рр.: влада, збройні сили, суспільство (до 70-річчя визволення України від нацистських загарбників): зб. наук. праць учасників міжнародної наукової конференції (Київ, 24 жовтня 2014 р.). – С. 108 – 117.
43. Грицюк В.М. Розвиток воєнного мистецтва на теренах України в період Другої світової війни (історіографія проблеми) / В.М. Грицюк // Збірник наукових праць Науково-дослідного інституту українознавства. – К.: Поліграфічний центр «Фоліант», 2006. – Т. XII. – С. 364 – 372.
44. Грицюк В.М. Проблематика Другої світової війни у сучасних вітчизняних військово-історичних дослідженнях / В.М. Грицюк, О.Є. Лисенко // Україна ХХ ст.: культура, ідеологія, політика. Збірник статей. – К.: Інститут історії України НАН України, 2009. – Вип.15: у 2 ч. – Ч.2. – С. 231 – 245.
45. Головка М.Л. Суспільно-політичні організації та рухи України в період Другої світової війни. 1939 – 1945 рр.: моногр. – К., 2004. – 703 с.
46. Марущенко О.В. Сучасна вітчизняна історіографія участі українців у збройних формуваннях воюючих сторін в роки Другої світової війни // Сторінки воєнної історії України. – К., 2002. – Вип. 6. – С. 54 – 62.
47. Марущенко О.В. Основні тенденції сучасної вітчизняної історіографії Другої світової війни // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси: [у 2 кн.] / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – Книга перша. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 83 – 142.
48. Патриляк І.К. Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду / І.К. Патриляк, М.А. Боровик. – Ніжин: ПП Лисенко М.М, 2010. – 590 с.
49. Стецкевич В.В. Українське історіописання війни 1941 – 1945 рр.: деякі аспекти осягнення / В. В. Стецкевич // Україна у Другій світовій війні: джерела та інтерпретації (до 65-річчя Великої Перемоги): матеріали міжнародної наукової конференції (м. Київ, 27 квітня 2010 р.). – К., 2011. – С. 43 – 49.
50. Хасан Е. Англо-американская историография боевых действий на Восточном фронте (194 – 1945 гг.): Дис. ... к.і.н. за спец. 20.02.22 – військова історія. – К., 2003. – 187 с.
51. Glantz D. Pre-1990 Bias in Eastern Front Historiography / David M. Glantz // [Електронний ресурс]: – Режим доступу: <http://soviethammer.devhub.com/blog/421474-pre-1990-bias-in-eastern-front-historiography>.
52. Мерцалов А.Н. Великая Отечественная война в историографии ФРГ / А.Н. Мерцалов. – М.: Наука, 1989. – 290 с.
53. Великая Отечественная война 1941 – 1945 годов: В 12 т. – Т. 1. Основные события войны. – М.: Воениздат, 2011. – 848 с.
54. Дубик М. Нарис німецької історіографії про Україну в Другій світовій війні / М. Дубик // Україна в Другій світовій війні: погляд з ХХІ століття. Історичні нариси: [у 2 кн.] / редкол.: В.А. Смолій (голова) [та ін.] / НАН України. Ін-т історії України. – Книга перша. – К.: Наукова думка, 2011. – С. 143 – 162.

© **Владимир КИДОНЬ**

**ИСТОРИОГРАФИЧЕСКИЕ ИССЛЕДОВАНИЯ
КИЕВСКОЙ НАСТУПАТЕЛЬНОЙ ОПЕРАЦИИ 1943 г.
В РАБОТАХ ОТЕЧЕСТВЕННЫХ И ЗАРУБЕЖНЫХ АВТОРОВ**

Произведен анализ современного состояния научной разработки историографии проблематики Киевской наступательной операции 1943 г. с акцентом на существующие тенденции и дискуссионные вопросы.

Ключевые слова: Киевская наступательная операция, историографические исследования, 1943 год.

© **Volodymyr KYDON**

**HISTORIOGRAPHICAL RESEARCH OF THE KYIV OFFENSIVE
OPERATION OF 1943 IN THE WORKS OF NATIONAL AND
FOREIGN AUTHORS**

The article attempts to analyze the current state of development of historiography of scientific problem of the Kyiv offensive operation of 1943, to identify existing tendencies and discussion questions.

Key words: the Kyiv offensive operation, historiographical research, 1943.